

Romanicitat i particularisme dels refranys meteorològics del català a partir de BADARE

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
gargallo@ub.edu

Résumé : Cet article examine les affinités des proverbes météorologiques (dictons) du catalan dans son contexte roman. À partir des données de la *Base de datos sobre refranes del calendario y meteorológicos en la Romania* (BADARE), on présente et classifie un échantillon de proverbes d'après leur participation à des modèles romans plus ou moins étendus (« romanicitat ») et leur caractère particulier (« particularisme »). Comme pour le lexique et d'autres éléments constitutifs du catalan, cette langue montre une physionomie à mi chemin entre les espaces iberoroman et galloroman, entre l'aire latérale occidentale et l'aire centrale de l'ensemble roman. Le « particularisme » de quelques proverbes (avec l'inclusion de toponymes) trouve souvent des échos ailleurs, dans une « Romania parémique continue ».

Mots-clés : proverbes météorologiques, dictons, base de données BADARE, *Romania*, particularisme.

1. Justificació¹

La meua ponència del Seminari sobre *Paremiologia i identitat catalana* al Centre d'Estudis Catalans el dia 15 de febrer de 2010 duia com a títol «Representació catalana dins BADARE (Base de dades sobre refranys del calendari i meteorològics dins la Romània)». El text corresponent s'ha destinat al llibre de Gargallo *et alii* (2010) *Paremiologia romance. Los refranes meteorológicos*. En la mateixa jornada el professor Josep Guia va impartir la seva ponència intitulada «Paremiologia i identitat. Particularismes (de l'àmbit català) i europeïsmes en el fràsc de l'Espill», que em va fer venir la idea de reflexionar, a partir de les dades de BADARE, sobre el grau de «romanicitat» dels refranys meteorològics del català, és a dir, la seva afinitat (formal, motivacional, cultural, folclòrica) amb els d'altres espais de la Romània europea, així com sobre el seu particularisme, en general lligat a la menció de topònims de l'àmbit català. Adapto el terme de *romanicitat* a partir de la traducció castellana (*romanidad*) de l'anglès *romanceness* al manual divulgatiu de Rebecca Posner (1998) *Las lenguas romances*: així, a l'epígraf del punt 2.7: *¿La romanidad como continuum?* (p. 132).

Val a dir que *romanicitat* no apareix al *DIEC*. En aquesta obra, sota *romanitat*, la segona accepció és definida com el «conjunt de les terres i dels pobles que formaven part de l'Imperi romà». En la represa de la revista *Estudis Romànics*, tot basant-se en la definició de la *GEC* («conjunt de les terres i d'homes que han format part de l'Imperi romà»), el professor Badia (2000: 9) proposà d'ampliar l'abast semàntic del cultisme, referit també a l'element humà i perllongat fins a l'actualitat romànica: «conjunt de les terres i *de persones* que en el passat pertangueren a l'Imperi romà i en especial els que

¹ Aquest article s'emmarca dins del projecte FFI2008-02998/FILO, finançat pel *Ministerio de Ciencia e Innovación*. Agraïxo a Joan Fontana la revisió del text i els seus valuosos suggeriments al respecte.

avui pertanyen als països on es parlen llengües derivades del llatí²». Jo entenc que valdria la pena distingir entre *romanitat* (de *romà*, de Roma com a Imperi) i *romanicitat* (de l'àmbit *romànic*, amb les seves llengües, terres i gent), tot adaptant la *romanicidad / romanceness* de Rebecca Posner.

2. BADARE

És l'acrònim de la *Base de datos sobre refranes del calendario y meteorológicos en la Romania* (títol en castellà, llengua de redacció de la base), que dirigeixo des de la Universitat de Barcelona (HUM2005-01330/FILO, 2005-2008; projecte continuat i ampliat en el de referència FFI2008-02998/FILO: vegeu la nota 1). Aquesta base és consultable en línia: <http://stel.uab.edu/badare>. Hi participen onze investigadors: de la Universitat de Barcelona, la de Lleida, la Complutense de Madrid, la de Santiago de Compostel·la, la de Las Palmas de Gran Canaria, així com d'altres centres universitaris de Portugal i Itàlia.

Tal com he deixat escrit al text d'una ponència que donava testimoni en el seu moment (setembre de 2006) de la fase constitutiva de BADARE, el projecte tenia com a objectiu «mostrar, amb el recurs a les noves tecnologies, la immensa riquesa de saber patrimonial compartit pels països romànics al voltant de la meteorologia popular» (Gargallo, 2009: 50). Allí mateix queda constància de la “llavor” de BADARE, tal com es llegeix en la versió escrita de la ponència (Gargallo, 2009: 50-51):

Es preveu dur a terme un buidatge de fonts escrites des de mitjan segle XIX ençà. La transcripció s'ha de fer amb fidelitat a les respectives fonts, sistemàticament acreditades per a cada refrany. Oportunament s'inclouran citacions literals i/o comentaris addicionals dels responsables de la base de dades. Amb vista a l'explotació del material emmagatzemat, els refranys es presentaran vinculats a diferents assignacions, atribucions o categories (i subcategories). En primer lloc, la llengua o varietat de referència, amb la possibilitat d'especificació de subvarietats dialectals [...]. A continuació, tres grans blocs de possibles categories i subcategories conceptuals que hauran de servir en cada cas per caracteritzar un refrany i permetre cerques d'allò més diverses a un futur usuari de la base: a saber, adscripció cronològica (1), meteorològica (2) i d'àmbit temàtic general (3).

1. Cronologia, amb atenció als diversos espais de temps, sobretot del calendari: dates (santoral) i períodes, fixos i movibles; mesos; estacions; també dies de la setmana; parts de la jornada; d'un dia per l'endemà, etc. [...]
2. Meteors: pluja, neu, vent (com a genèric) i vents (amb els seus noms particulars), boira, trons, llamps, fred i calor, núvols, cel, pluja amb sol, arc de Sant Martí, muntanyes amb capell, etc.
3. *Varia*: el firmament (lluna i estels); animals que assenyalen el temps; punts cardinals; topònims de referència (continguts en les nombroses al·lusions a llocs concrets d'aquesta mena de refranys), etc. Calaix de sastre on haurien de caber totes aquelles atribucions que escapen als dos àmbits anteriors, cronològic i meteorològic.

En el temps transcorregut des d'aquella ponència (2006) fins a la publicació de les *Actes corresponents* (2009), BADARE s'ha anat enriquint, efectivament, amb aquestes perles de «saber patrimonial compartit pels països romànics al voltant de la meteorologia popular» que són els refranys meteorològics, entre els quals s'inclouen tant els que no fan cap mena de referència cronològica com els que impliquen algun espai de temps (del cicle anual, de les parts de la jornada, etc). Ara mateix (març de

² La cursiva és de l'original. L'article es va traduir i adaptar al castellà uns anys després (Badia, 2007: 27). I, en la versió castellana, hi figura el terme *romanidad*.

2010) la collita de BADARE ofereix un tresor de gairebé deu mil fitxes de refranys, amb un grau d'elaboració que contempla la quantitat i (no menys) la qualitat. El català hi té la millor representació quantitativa (1828 fitxes a primers de març de 2010) i qualitativa (tal com es desprendria d'una cerca aleatòria i comparativa entre llengües).

L'usuari que accedeix al web de BADARE, hi troba la possibilitat de fer quatre tipus de cerques (combinables entre si):

- a) Textuals: a les caselles de “text”, “glossa” (citacions literals de les fonts), “traducció literal” i “comentari”.
- b) Per llengües: fins a tres; o bé, de manera indiscriminada, per a la trentena llarga de llengües i varietats romàniques de la base de dades.
- c) Per àmbits temàtics: “Cronologia”, “Meteorologia” i “Àmbit temàtic general”, que acullen diferents categories i subcategories.
- d) Per fonts bibliogràfiques: fins a tres fonts.

3. Mostra de BADARE

Hi ha motivacions parèmiques de projecció “internacional” o fins i tot universal (3.1), que en tot cas desborden l'espai romànic europeu, com ara la pluja amb sol (3.1.1) o la rojor del cel com a indicatiu meteorològic (3.1.2).

Hi ha tipus parèmics (*paremiotipus*, proposo dir-ne) d'abast romànic variable (3.2), *paremiotipus* romànics en què no sol participar el romanès, que presenta una romanicitat específica³; però sí el català, inserit en una mena de “Romània (parèmica) contínua”. *Paremiotipus* que responen a afinitats formals (tipus lexicals, derivats *ad hoc*, tipus foneticohistòrics propiciadors de rimes favorables) o motivacionals (menes de predicció, metàfores, imatges, creences); en alguns casos presenten una ampla representació romànica (3.2.1); en d'altres van de la mà d'una Romània central (amb la implicació de l'àmbit gal·loromànic: 3.2.2), i en algun altre responen a models més aviat iberoromànics (3.2.3). La centralitat geogràfica del català dins d'aquesta Romània contínua dels refranys (meteorològics i del calendari) concorda amb la seva romanicitat fisonòmica axial, a manera d'eix que articula l'àmbit iberoromànic i el gal·loromànic, l'extrem occidental de la Romània i la Romània central. La qual cosa lliga amb una qüestió que des de fa temps ha estat objecte d'atenció de la romanística, i que no deixa de ser un “famós i fals problema”: el «famoso y falso problema, conocido con el título de “subgrupación románica del catalán”» (en paraules de Colón, 1976: 24).

Però sempre és fàcil trobar variants dels dos tipus de refranys (de projecció internacional/universal o romànica) que s'ajusten a patrons més locals. I viceversa: els refranys que al·ludeixen a llocs de l'àmbit català (topònims lligats a l'hàbitat de cada refrany: 3.3) solen respondre a estructures bàsiques o profundes d'abast més ampli, on les “caselles” representades pels topònims locals serien peces fàcilment intercanviables amb referències toponímiques d'altres territoris.

3.1. Motivacions de projecció “internacional”

Entre el centenar llarg de “proverbis europeus” que recull Paczolay (2002), no hi ha cap “refranys meteorològic”. El model representat pel català *Una oreneta no fa estiu* (p. 49) s'ha d'entendre en sentit figurat, i no en el pròpiament climàtic. Sobre la seva

³ Si ens remetem a la concepció d'una *Romania continua*, tal com la va formular Amado Alonso (1974) en un article procedent de la Miscel·lània d'homenatge a Pompeu Fabra (Buenos Aires, 1945), el romanès resulta ser un «idioma inagrupable» (p. 104), com també el francès. Però aquest, tot i presentar una constitució «apartadiza del tipo común al resto [de la *Romania continua*]», sí que participa, en canvi, d'una romanicitat d'abast general pel que fa a les parèmies, a diferència del romanès, «apartadizo» pel que fa a la tipologia romànica general i també al seu particularisme folcloricoparèmic.

difusió per tot Europa i el seu fons en el grec antic, vegeu García Romero (2008). En canvi, sí que contenen elements explícitament meteorològics els dos models que presento a continuació:

3.1.1. *Plou i fa sol*

La pluja amb sol és un fenomen fantàstic que ha estimulat des de sempre la imaginació humana. Ha inspirat arreu del món creences esotèriques molt diverses (bruixes que es pentinen, diables que fan l'amor, truges que es casen), que són la base d'innombrables dites⁴. Dites i creences d'arreu del món que va estudiar Matti Kuusi (1992-1994). Per a l'àmbit romànic, vegeu Rohlfs (1979: 85-89), amb notables aportacions de Manuel Alvar. Més recentment, se n'ha ocupat l'investigador galleg Xesús Ferro Ruibal (2007), que recull i analitza una rica mostra de manifestacions del que ell anomena “fraseologisme internacional”. Una cerca dins BADARE de la categoria meteorològica “pluja amb sol” ofereix com a resultat tot de refranys acomodats al motlle d'una primera part en què la formulació verbal de *Plou i fa sol* (o similars) es completa amb continuacions variables, en general amb rima consonant, i ocasionalment amb l'al·lusió a topònims de l'entorn, que fan de contrapès a la “internacionalitat” de les fórmules concernides⁵.

- *Fa sol i plou, [/] les bruixes se pentinen; [/] fa sol i plou, [/] les bruixes i els bruixots.*
- *Plou i fa sol [/] a la porta del caragol.*
- *Plou i fa sol [/] al camí de Borriol; [/] plou i fa lluna [/] al camí de Catalunya.* Fórmula atribuïda per Gomis (1998: 121) a Vilanova d'Alcolea, localitat de la Plana Alta situada pocs quilòmetres al nord de Borriol i mig centenar al sud de Catalunya.
- *Plou i fa sol, [/] aigua de caragol.*
- *Plou i fa sol, [/] caraguina, caragol; [/] les xiques de Xerta [/] no valen un sou.* Localitzada per Gomis (1998: 120) a Tivenys (a la comarca catalana de la Ribera d'Ebre). Xerta queda a l'altra vora del riu, i la “rivalitat” amb la gent de l'altra riba, ajudada per la misogínia, dóna sentit a aquesta mena de rodolí amb elements de dita tòpica. Sobre la forma *caraguina*, vegeu el *DECat* (s. v. *caragol*; II, p. 554b, línies 39-41), on s'atribueix *caraguines* (en plural) al Priorat, amb el valor de «mena de caragol de forma allargada, impropri per menjar».
- *Plou i fa sol, [/] la lluna i lo caragol.* Localitzat per Gomis (1998: 121) a Tortosa, presenta l'article arcaic (i avui dialectal) *lo* (en lloc del normatiu *el*).
- *Plou i fa sol, [/] la Verge Maria; [/] plou i fa sol, [/] la Verge ja ho vol.* Compareu la nostra fórmula amb la que recull Alvar [anotada entre claudàtors dins Rohlfs, 1979: 90] a Gea de Albarracín (província de Terol): *Cuando llueve y hace sol, se ríe Nuestro Señor; / cuando llueve y hace luna, se ríe la Virgen pura.* I amb la gallega que recull Ferro (2007: 80) a Cambados: *Cando chove e fai sol, anda o demo por Ferrol.*
- *Plou i fa sol, [/] les banderes al sol; [/] vindrà l'abacuc [/] i se n'endurà lo suc.* Localitzat per Gomis (1998: 121) a la Codonyera (comarca del Matarranya). La forma *abacuc* sembla designació d'algun ocell (potser el cucut). Dins de l'àrea dialectal tortosina, el refrany presenta igualment l'article arcaic (i avui dialectal) *lo* (en lloc del normatiu *el*). D'altra banda, la interpretació del conjunt del refrany em resulta enigmàtica.
- *Plou i fa sol, [/] les bruixes se pentinen [/] amb un caragol.*

⁴ I som aquí generosos a l'hora d'incloure com a “refranys meteorològics” dins BADARE aquesta mena de dites o fórmules textuales.

⁵ En general no consigno els detalls de cada fitxa, que es poden trobar a la base de dades. La barra inclinada entre claudàtors [/] indica salt de línia a la font original.

- *Plou i fa sol, [/] les bruixes se pentinen; [/] plou i fa sol, [/] les bruixes i els bruixots.*
- *Plou i fa sol, [/] les bruixes se pentinen; [/] plou i fa sol, [/] les bruixes porten dol.*
- *Plou i fa sol, [/] lo diable tupa la dona.* Localitzat per Gomis (1998: 122) a Mallorca; *tupar* ‘esbatussar’ és un diatopisme mallorquí registrat pel DCVB.
- *Plou i fa sol, [/] Nostra Senyora està a Borriol; [/] plou i fa lluna, [/] la Mare de Déu està a Catalunya* (ibídem). Localitzada per Gomis (1998: 121) a Torreblanca (com Borriol, de la comarca de la Plana Alta).
- *Quan plou i fa sol, [/] la gallina fa l’ou.*

3.1.2. *Cel rogent, pluja o vent*

Des de l’Antiguitat l’home s’ha preocupat del temps meteorològic: «La sabia literatura de la Bíblia també contine referencias de los refranes meteorológicos», afirma Mieder (1996: 61), que cita l’evangeli de Mateu (16, 2-3): «Al atardecer decís: “Va a hacer buen tiempo, porque el cielo tiene un rojo de fuego”, y a la mañana: “Hoy habrá tormenta, porque el cielo tiene un rojo sombrío”». Es tracta d’una percepció del color roig (o rogent) del cel com a indicati meteorològic que perviu fins avui. Per exemple, a l’actual anglès, que entre altres variants del refrany coneix aquesta: *Red sky at night, sailor’s [shepherd’s] delight; red sky in the morning, sailors take warning* (Mieder, 1996: 62).

Pertot arreu, al nostre món, trobem prediccions lligades a la rojor del cel. Com al refrany de l’epígraf d’aquest punt, que li serveix al DIEC per exemplificar l’adjectiu *rogent*: «Dit del cel vermellós. *Cel rogent: pluja o vent*». També en treu profit Joan Coromines (*DECat*, s. v. *roig*) per esbrinar el valor semàntic de *roig* en un passatge del Tirant:

«La Princesa --- tota roja de malenconia que tenia --- –Senyora [salta amatent Plaerdemavida], tostemps he vist que com lo cel sta *roig*, senyal és de tempesta» –és clar que el cel no és mai de color de sang sinó que *Cel rogent, pluja o vent!*– [...] (*DECat*, VII, 398b, línies 56-60)

Deu ser un dels refranys meteorològics més vius avui en català, i figura dins BADARE recollit, entre d’altres, pel DCVB (s. v. *cel, rogent i pluja*) i per Gomis (1998: 136); dins d’aquest, amb la indicació de «general». Però, així com la motivació de la rojor del cel és ben universal, la forma precisa del refrany català el fa bessó d’un altre d’occità que també recull BADARE: *Cèu rougen, [/] Plueio o vènt* (Mistral, s. v. *rougen*), i que en versió normativa actual s’escriuria així: *Cèu rogent, [/] Plueja [plueia] o vènt* (amb trets propis de la varietat provençal). Es tracta d’un paremiotipus que agermana aquestes dues “llengües bessones”, català i occità; mentre que el registre castellà de Martínez Kleiser (1989 [1953]: 525, núm. 45.961), *Cielo rojiento, o lluvia o viento*, fa tot l’aspecte de ser una adaptació paremiogràfica, segurament a partir del català, amb la creació lèxica *rojiento* (que no apareix al *DRAE*) per possibilitar la rima amb *viento*⁶.

El paremiotipus en qüestió és freqüentment invocat als espais televisius dedicats al temps, i gràcies a la seva vitalitat es deu haver prestat fàcilment a desenvolupar variants, a voltes ampliades, a partir d’aquell senzill model bimembre; variants que al·ludeixen a

⁶ Els calcs paremiogràfics entre llengües han estat des de sempre una pràctica ben comuna. No només en la direcció “llengua subordinada” → “llengua hegemònica” (aquí, català → castellà). També a la inversa. Es pot sospitar, per exemple, que un refrany com aquest que registra Amades (1989, III: 223), *A mitjans de març [/] el sol ja fa ombra [/] i ja canta l’alosa*, sigui fruit d’una adaptació del folklorista català a partir del castellà: *A quince de marzo, da el sol a la sombra y canta la alondra* (recollit, entre d’altres, per Martínez Kleiser, 1945: 205).

parts de la jornada o bé a d'altres referents meteorològics: *Cel rogent a sol ixent, [/] si no és pluja serà vent. Cel rogent al dematí [/], la pluja ja és aquí; [/] cel rogent a la vesprada, [/] la pluja se n'és anada. Cel rogent, [/] pluja o vent [/] o molt mal temps. Cell al sol ponent, aigua o vent⁷. Cell rogent, pluja o vent. Núvol rogent, aigua o vent.*

3.2. Abast romànic

3.2.1. Paremiotipus o motivacions de notable extensió dins la Romània

3.2.1.1. *Cel a borreguets* (i afins)

La imatge d'un cel "a borreguets", "a cabretes", "de llana", té àmplia representació romànica. Dins BADARE, no ens consta en romanès, però sí a la resta de la Romània europea. Allà on el català presenta testimonis com *Cel a borreguets, [/] aigua a cantirets*, o *Cel a cabretes, a la terra pastetes*, altres varietats romàniques corresponen amb parèmies homòlogues de motivació i estructura molt similars: *Borregos en el cielo, agua en el suelo* (del castellà); *Ciel vêtu de laine / Eau peu lointaine* (del francès); *Cielo a pecorelle [/] acqua a catinelle* (de l'italià). Però aquesta mateixa imatge metafòrica i d'altres afins, vinculades a una previsió per a tres dies, obeeixen, si més no segons les nostres dades, a un model amb representació iberoromànica en què el català també participa (cf. 3.2.3):

- *Céu escavado* ['excavat'], *aos três dias é molhado* (portuguès).
- *Cel adauat, als tres dies banyat*; refrany que el DCVB (s. v. *adauat, -ada*) localitza a Guardamar, a l'extrem meridional del domini lingüístic català, sota el sintagma *Cel adauat* ['a daus'], que remet a *cel tavellat* (vegeu els dos refranys següents, també del català).
- *Cel atavellat, dintre tres dies banyat*. Així, al DCVB (s. v. *cel*), que localitza el refrany a Menorca. La mateixa obra (s. v. *tavellat*) atribueix a Mallorca aquesta variant: *Cel tavellat, dins tres dies banyat*. Una de les accepcions que el DCVB consigna per a *tavella* (3. «Doblec, arruga») condueix a la de «núvol prim que sembla un doblec de roba, i que, en aparèixer en gran nombre cobrint el cel, sol esser senyal de pluja» (localitzada per aquesta obra a Mallorca).
- *Cel tavellat, dins tres dies eixut o banyat*. El DCVB registra la localització de Mallorca sota l'entrada *cel*, i la de Menorca s. v. *tavellat*.
- *Ceo ovellado, ós tres días mollado* (gallec).
- *Cielo aborregado, antes de tres días bañado* (castellà).
- *Cielo acorderado, al tercer día mojado* (castellà).
- *Cielo empedrado, a los tres días mojado* (castellà).
- *Cielo encabricao, a los tres días mojao* (castellà).
- *Cielo enladrilla, a los tres días mojavau* (castellà).
- *Cielu empedriáu[,] a los tres días mocháu* (asturià).
- *Cuando veas el cielu de llana, antes de los tres días, agua* (asturià).
- *El cel aborregat, dins tres dies plogut o nevat* (DCVB, s. v. *cel*). Amb la marca de *val.* [= *valencià*]. No és gens comú la predicció de "neú" en aquest tipus de refranys. És, doncs, molt possible que sigui qüestió merament de la força de la rima, que a partir d'*aborregat* arrossega *nevat*.

3.2.1.2. *Lluna setembrina*

Lluna de setembre que, ajudada pel tipus lexicoderivatiu *setembrina*, prefigura el temps meteorològic de set llunes (o mesos). Lluna *setembrina* que integra la primera

⁷ El DCVB (s. v. *cell 1*) defineix així aquest mot: «Nuvolada llarguera que es posa a manera de barrera en l'horitzó» (amb atribució a les varietats occidental i valenciana). Sens dubte aquest "cell" (metàfora de 'cella') resulta d'una homonimització a partir de *cel*.

part (bimembre) de molts refranys romànics, i es completa amb una rima propícia en la segona part, que clouen formes verbals romàniques en 3a persona del singular com ara *endevína, domina, se inclina*. Aquest paremiotipus cobra forma en testimonis d'arreu la Romània europea (iberoromànic, gal·loromànic, itoloromànic, retoromànic):

- *A la lune setembrine ogni âtre s'inchine* (friülà). En versió normativa: *A la lune setembrine ogni altre si incline*.
- *Alla luna setembrina [/] sette lune se ne inchina* (italià).
- *La lluna setembrina | set llunes endevína* (català).
- *La luna setembrina, sette lune si trascina* (italià).
- *La lune setembrine siet lunis e induvine* (friülà).
- *La luno setembrino [/] Sèt luno endevíno*. Respectem la grafia decimonònica de Mistral (s. v. *setembrin*). En grafia normativa: *La luna setembrina [/] Sèt lunas endevína*. Pels seus trets lingüístics, podria ser provençal.
- *Lùna setembrina sètt mèiś l'indevína* (ladí dolomític).
- *Lua Nova setembrina, sete luas domina* (portuguès).
- *Lua setembrina, para sete luados se inclina* (portuguès).
- *Lune setembrine, [/] siet lunis s'inchine* (friülà).
- *Se al plûf pe lune setembrine, par siet lunis l'aghe si strissine* (friülà). En versió normativa: *Se al plûf pe lune setembrine, par siet lunis la aghe si strissine*.

3.2.1.3. Santa Bibiana [2 de desembre], quaranta dies i una setmana

El temps que fa el dia de Santa Bibiana, especialment si plou, prefigura la xifra simbòlica d'una quarantena de dies i, a més, se serveix d'una setmana addicional en benefici de la rima:

- *Cuando llueve por Santa Bibiana, / llueve cuarenta días y una semana* (castellà).
- *Santa Bibiana, quaranta giorni e una settimana* (italià).
- *Se piove per Santa Bibiana [/] piove quaranta di e una settimana* (italià).
- *Si plou el dia de santa Bibiana, | plou quaranta dies seguits i una setmana* (català). Localitzat per Sanchis (1951: 147, núm. 1) a Mallorca i Menorca.
- *Tal di di sante Bibiane, curante dís e une setemane* (friülà). En versió normativa: *Tal di di sante Bibiane, cuarante dís e une setemane*.

3.2.2. Afinitats amb la Gal·loromània i la Romània central

3.2.2.1. Abril i fil. Consells d'abric⁸

El conegut refrany castellà *Hasta el cuarenta de mayo no te quites el sayo* recomana (potser de manera exagerada) no alleugerir-se de roba abans d'hora. Tal com la rima propícia entre *mayo* i *sayo*, n'hi ha una altra, entre els continuadors romànics del llatí APRILE i FILU, que només pot donar-se en àrees on hi ha pèrdua de les vocals protoromàniques finals *-e/-o*. En alguns testimonis, segueixen recomanacions per al maig (i fins i tot per als mesos de juny i juliol).

- *A l'abril [/] no m'en llevo fil; [/] al maig, [/] així me'n vaig* (català).
- *April non deslegerir den fil* (vènet trentí).
- *Avrì manca 'n fi* (piemontès). Aquest i l'anterior són recollits per Schwamenthal / Straniero (1991: 44, núm. 459), i van precedits per l'italià *Aprile non un filo, maggio va adagio*, en què la primera part (*Aprile / filo*) no presenta rima i segurament és una adaptació a partir del motlle itoloromànic septentrional representat aquí pel vènet i pel piemontès. Es tracta d'una mostra de l'hàbit paremiogràfic, propi de la tradició italiana,

⁸ Sobre refranys del calendari amb "consells d'abric", és a dir, amb recomanacions sobre el vestir al llarg de l'any, vegeu Gargallo (2007).

d'adaptar refranys “postissos” a la llengua comuna a partir dels genuïns de les varietats regionals (*i dialetti*).

- *Au mois d'Avril ne quitte pas un fil* [/] *Au mois de Mai va comme il te plaît* (francès).
- *En abril | no et lleves fil* (català). Així, dins Sanchis (1951: 68, núm. 88b), i localitzat a València. El DCVB (s. v. *abril*) recull: *En Abril, no te lleves fil* (igualmente localitzat a València); *A l'Abril, no te'n llevis fil* (a la comarca de la Segarra); *Abril, no et llevis un fil* (a Mallorca).
- *En abril | no m'en toco fil, | i pel maig | si ho faig no ho faig* (Sanchis, 1951: 85, núm. 87).
- *En avril, [/] Ne te découvre pas d'un fil* (francès).
- *En avril, [/] Ne te découvre pas d'un fil. [/] En mai, [/] Fais ce qui'il te plaît* (francès).
- *En mayo / quitate el sayo; / en abril / no te'n quites fil*. Gomis (1998: 161, n. 25) localitza el testimoni a la ribera de l'Éssera (a la Ribagorça), en zona de filiació romànica aragonesa, però amb la part final *no te'n quites fil* en cursiva (aquí transcrita, inversament, amb rodona); i un tractament fonètic de *fil* (< FILU), amb pèrdua de la vocal final, que apunta cap al català.
- *No te'n toquis ni un fil, | pel mes d'abril* (català), recollit per Sanchis (1951: 68, núm. 88a).
- *Pel mes d'abril | no et toquis un fil; | pel maig | vés com vas; | pel juny | no prenguis consell de ningú; | i pel juliol, | qui es tapa és un mussol* (català). El mateix Sanchis (1951: 68, núm. 89b) el registra a continuació de l'anterior.
- *Per lo mes d'Abрил, no te'n toquis fil*. Localitzat pel DCVB (s. v. *abril*, lletra *m*) a Barcelona. Presenta l'ús de l'article arcaic i ara dialectal *lo*, en lloc del normatiu *el*.

3.2.2.2. La pluja de Sant Medard [8 de juny] porta a *tard*

La rima de *Medard* amb *tard* afavoreix un patró de refrany, amb la previsió de pluja d'aquell dia per quaranta més (cf. 3.2.1.3), propi d'àrees on hi ha pèrdua de les vocals protoromàniques finals *-e/-o*; és a dir, un *continuum* que agermana el català amb el bloc gal·loromànic (occità, francès) i el gal·loitàlic (representat en aquest cas pel llombard de Suïssa, del Ticino):

- *Si plou per sant Medard, plourà quaranta dies més tard* (català). Dins Farnés (1997, VI: 9, entrada M 1368).
- *Quand plòu pèr sant Medard, plòu quaranto jour plus tard* (occità). Respectem la grafia de Mistral (s. v. *Medard*), que correspon a la normativa: *Quand plòu pèr [per] Sant Medard, [/] Plòu quaranta jorns plus tard*.
- *S'il pleut le jour de saint Médard, il pleut quarante jours plus tard* (francès).
- *Aqua a San Medard, aqua quaranta dí püssee tard* (llombard del Ticino).

3.2.2.3. Març ventós i abril plujós (a)

Març ventós | i abril plujós, | el pagès fan ser orgullós. Localitzat a les comarques de l'Urgell i de la Garrotxa per Sanchis (1951: 52, núm. 34b). A Besalú (població d'aquesta darrera comarca), i en forma versificada, el registra Gomis (1998: 195). El DCVB (s. v. *març*) no consigna localització per aquesta variant del refrany: *Març ventós i abril plujós fan esser el pagès orgullós*. Es tracta d'un paremiotipus propi també de l'occità i del francès:

- *Mars aurous, [/] Abriéu pluious, [/] Fan lou paisan ourgueious*; segons que transcriu Mistral (s. v. *aurous*). En grafia normativa: *Març aurós, [/] Abriu pluïós [plujós], [/] Fan lo paisan orgulhós*. Possiblement, refrany provençal.
- *Mars venteux, avril pluvieux, mai soleilieux, [/] Font le paysan orgueilleux*.

Però la mateixa formulació inicial del refrany català (*Març ventós i abril plujós*), amb un final diferent (*fan el juny florit i hermós*), recorda un conegut refrany castellà que tractem al punt següent.

3.2.3. Inclinacions iberoromàniques

3.2.3.1. *Març ventós i abril plujós* (b)

Març ventós i abril plujós fan el juny florit i hermós; registrat pel DCVB (s. v. *març*, lletra *e*). El castellanisme *hermós* correspon al genuí *formós*. En la llengua germana, el mes “florit” i “formós” resultant és el maig: *Marzo ventoso y abril lluvioso sacan a mayo florido y hermoso*. Hi ha testimonis del mateix paremiotipus en asturià: *Marzo ventosu y Abril lluviosu, saquen a Mayu floridu y hermosu*; així, dins Castañón (1962: 201). Cano (1989: 30) registra a l’asturià occidental de Somiedo: *Marzu airoso, Abril lluviosu, sácame a mayu floridu y hermosu*. I també en asturià *hermosu* és un castellanisme, la qual cosa abona la interpretació de “castellanisme parèmic” per al conjunt del refrany. Potser també en el cas del català?

3.2.3.2. Sant Maties, entra el sol per les ombries

Cantera / Cantera / Sevilla (2002: 55) escriuen el següent, a propòsit de la festivitat de Sant Maties:

Antes de la reforma de 1969/1970 su festividad se celebraba el 24 de febrero (el 25 en los años bisiestos) [...] Pero, como esta fecha con frecuencia podía caer en cuaresma[,] se ha trasladado al 14 de mayo [...]

En la data tradicional de finals de febrer torna a entrar el sol per llocs que romanien ombrívols durant els mesos anteriors: obagues duradores que reben, entre altres designacions, la del tipus lexical *umbría/ombría*, propi de l’iberoromànic i present també en les varietats valenciana i tortosina del català (DCVB, s. v. *ombria*; DECAt, s. v. *ombra*). La rima favorable entre l’hagioantropònim “Sant Maties” i la forma plural d’aquell altre mot dona peu a un paremiotipus molt ben representat a la Península Ibèrica. L’arrelada tradició d’ús d’aquest tipus de refrany deu haver afavorit la gestació de variants ampliades⁹.

- *A Sant Maties, entra el sol a les ombries*. Localitzat pel DCVB (s. v. *sol*, lletra *j*) a Tortosa i a la veïna comarca valenciana del Maestrat.

- *Pa’ San Matías entra o sol por as sonbrías, [sic] pero no por as más frías* (aragonès). Així, dins Arnal (1997 [1953]: 39). A la pàgina 273 de la mateixa obra, *umbrías* en lloc de *sonbrías*.

- *Per Sant Matias [/] el sol ja entra [/] per les ombries, [/] i d’aquí tres setmanes, [/] per les ombries i les solanes* (català). Potser calc paremiogràfic d’Amades (1989, III: 192) a partir d’aquest refrany castellà: *Por San Matías, pega el sol por las ombrías; y a las tres semanas, por ombrías y solanas*. Sobre calcs paremiogràfics, vegeu el que indico a la nota 6.

- *Per Sant Maties, ja entra el sol per les ombries* (català). Així, dins Farnés (1996, V: 915, entrada M 1324). Sanchis (1951: 45, núm. 4) pren el seu refrany de font tortosina: *Per Sant Maties | entra el sol per les ombries*. Però l’original (Moreira, 1934: 153), en realitat, registra la variant més culta *umbries*. Gomis (1998: 159) anota aquest mateix refrany com a «general»: *Per Sant Maties [/] ja entra el sol per les ombries*.

⁹ Sobre aquest paremiotipus referit a Sant Maties, així com sobre altres refranys al·lusius al sol recobrat per les obagues del temps de tardor i hivern, vegeu Correas / Gargallo (2002).

- *Por San Matías [/] entra el sol por las umbrías, [/] pero no por las más frías* (castellà).
- *Por San Matías, cantan las cotovías y entra el sol por las solombrías* (castellà). El *DRAE* remet *cotovía* a *cogujada*, mot que defineix així: «pájaro de la misma familia que la alondra y muy semejante a esta, de la que se distingue por tener en la cabeza un largo moño puntiagudo». D'altra banda, el mateix *DRAE* localitza *solombría* a Salamanca, i remet a *umbría*. El refrany esmentat el registra així Martínez Kleiser (1945: 187). Gomis (1998: 159) l'atribueix a Andalusia: *Por San Matías, / cantan las cotovías / y entra el sol / por las solombrías*.
- *Por San Matías, pega el sol por las ombrias; y a las tres semanas, por ombrias y solanas* (castellà).
- *Por San Matías, sácame de esta solana y llévame a aquella ombría, y me darás un buen día* (castellà). Segons la font (Martínez Kleiser, 1945: 189): «Le dice la oveja al pastor».
- *San Matías, -Marso ar quinto día; entra er sol por las umbrías- y calienta las aguas frías* (castellà). El transcriu així, amb grafia dialectalitzant, Rodríguez Marín (1896: 13, núm. 83).
- *San Matías, / marzo al quinto día; / entra el sol por las umbrías / y calienta las aguas frías, / y cantan las cotovías* (castellà). Localitzat per Gomis (1998: 159, n. 22) a Andalusia.
- *San Matías, marzo a cinco días, entra el sol por las umbrías, calienta las casas frías y cantan las totovías*. Testimoni navarrès de Pejenaute (1999: 74). El *DRAE* remet de *totovía* a *cotovía*; i d'aquesta, com ja s'ha dit, a *cogujada*.
- *San Matías, marzo al quinto día; entra el sol por las umbrías y calienta las aguas frías; y cantan las cotovías, y el pastor sus gollorías* (castellà).
- *Ta Sant Maties toque el sòl peles sombries* (benasquès, varietat de trànsit entre el tipus romànic aragonès i el català). La vall de Benasc és contigua a l'Aran, cruïlla pirinenca on també trobem testimoni d'aquest paremiotipus (vegeu a continuació).
- *Tà St. Maties, [/] eth solei enes ombries* (occità aranès). Tot i que no consten registres d'*ombria* com a mot "independent" en aranès (hi ha un altre refrany en aparença més genuí: *En abriu, [/] eth solei en ombriu*), el paremiotipus amb (*s*)*ombries* agermana aquestes dues valls pirinenques contigües, i s'inclina cap a la Iberoromània.

3.3. Particularisme (relatiu). Refranys amb topònims

Triem com a mostra en aquest cas els que resulten dins BADARE de la cerca "català" + "topònims" + la seqüència *Mont* al text del refrany. I els agrupem per topònims: Mont, Montagut, Montalt, Montau, Montjuïc, Montmell, Montnegre, Montsant, Montsec, Montseny, Montserrat i Montsià.

3.3.1. Mont

- *Quan el Mont té caputxa, [/] senyal de pluja*. Localitzat per Gomis (1998: 83) a Crespià: «El Mont és una serra al nord de Besalú cèlebre pel seu santuari de la Mare de Déu del Mont, situat al cim de la muntanya». L'àrea dialectal no és apitxada, de manera que no pot haver-hi consonància de rima entre *caputxa* i *pluja*.

3.3.2. Montagut

- *Quan lo Puig de Montagut porta caperó, la pluja va a abundor*. Atribuït per Manent (1994: 22) al Pont d'Armentera. Presenta l'article arcaic (i avui dialectal) *lo*, en lloc del normatiu *el*.

3.3.3. Montalt

- *Quan el Montalt porta capell, no et fiïs d'ell*. A la comarca del Maresme (Manent, 1996: 35).

3.3.4. Montau

- *Si la boira tova s'arrossega pel Montau, aigua segura si cau*. A Begues (Baix Llobregat), segons Manent (2002: 51).

3.3.5. Monjtuïc

- *Quan Montjuïc porta capell, no et fiïs d'ell*. Atribuït per Manent (1996: 35) als pescadors de Montgat, localitat del Maresme pròxima a Barcelona.

3.3.6. Montmell

- *Quan el Montmell porta capell, aigua a prop del Vendrell*. Manent (1994: 22) el localitza a Vilabella.

- *Quan lo Puig de Montmell porta caperell, no et fiïs d'ell*. Localitzat per Manent (1994: 22) al Pont d'Armentera. Presenta l'article arcaic (i avui dialectal) *lo*, en lloc del normatiu *el*.

- *Si el Montmell porta capell, no et fiïs d'ell*. Atribuït per Manent (1994: 22) a les localitats d'Aiguamúrcia i Vilabella (Camp de Tarragona).

3.3.7. Montnegre

- *Si Montnegre porta capell, Vallès[,] no et fiïs d'ell*. Manent (1996: 35) el localitza a Sant Iscle de Vallalta (el Maresme). És interessant la personificació del *Vallès*, nom de la comarca veïna a la del Maresme.

3.3.8. Montsant

- *De Montsant a Morella és cosa vella* [i sabuda: que plourà]. Localitzat a Flix per Manent (1997: 27).

- *Quan Montsant té capell, [/] no et fiïs d'ell*. Així, dins Gomis (1998: 94), que el localitza al Priorat. Manent (1994: 22) registra a Arbolí la variant *Quan lo Montsant porta capell, no et fiïs d'ell*; i a Masroig (Manent, 1994: 54): *Si el Montsant porta capell no et fiïs d'ell*; i afegeix que a la Vilella pronuncien *no et fios*. A Ascó i Flix (Manent, 1997: 22): *Montsant en capell [o porta capell] no et fios d'ell*. La mateixa obra (Manent, 1997: 51) recull també les variants *Quan Montsant porta capell, no et fios d'ell* (localitzada a la Fatarella) i *Quan Montsant porta capell, guarda't d'ell* (a la Poble de Massaluça).

- *Si el Port porta capa i el Montsant capell, no et fios d'ell*. Atribuït per Manent (1997: 51) al Pinell de Brai (la Terra Alta). El singular *ell* respon a la força de la rima, ja que en bona concordança s'hauria de referir en plural als dos orònims. El Port de la primera part es refereix, també en singular, als «Ports de Beseit amb boira o potser neu [...]» (segons l'aclariment de la font). Cal observar, d'altra banda, l'ús del subjuntiu dialectal *fios* (en lloc del normatiu *fiïs*).

3.3.9. Montsec

- *Mentre vegis neu al Montsec, [/] no podis lo cep*. Gomis (1998: 231) l'atribueix a la localitat de Tamarit de Llitera (a l'Aragó de llengua catalana). Presenta l'article arcaic (i avui dialectal) *lo*, en lloc del normatiu *el*.

3.3.10. Montserrat

- *Els monjos de Montserrat no tanquen cap porta*. «Referint-se al vent», segons Manent (2002: 72), que localitza el refrany a Molins de Rei. És interessant la referència als monjos del Monestir de Montserrat, que es refereix per metonímia a tota la muntanya.

- *Montserrat porta barret, pluja o fred* (Estruch, 2003: 13). A la comarca del Bages.

- *Si Montserrat porta barret, no t'espantis per la set* (ibídem). Localitzat a Castellnou.

- *Si les cabres pasturen a Montserrat, [/] plourà*. Localitzat a Manresa per Gomis (1998: 81), amb la glossa: «Vol dir que, si a Montserrat hi ha cúmulus (*cabretes*), plourà» (cf. la imatge del cel “a cabretes”: 3.2.1.1).

- *Si Montserrat porta caperó, aigua abundor*. A Sant Esteve Sesrovires (Baix Llobregat), segons Manent (2002: 56).

- *Trons a Montserrat, agafa la capa i fuig aviat*. A Teià (el Maresme), segons Manent (1996: 50).

3.3.11. Montseny

- *Montseny ferrat, mal temps*. Localitzat a Pineda de Mar per Manent (1996: 41): «Els núvols s'aferren a la muntanya». Similar al següent, també de la comarca del Maresme.

- *Montseny tapat, aigua aviat*. Manent (1996: 55) el registra a Malgrat.

- *Quan al Montseny hi ha neu, [/] la plana de Vic és freda*. Justament localitzat a la Plana de Vic per Gomis (1998: 149).

- *Quan el Montseny és florit, [/] fred a la plana de Vic*. Amb les mateixes font i localització que l'anterior.

- *Quan el Montseny fuma, aigua segura*. Manent (1996: 42) el localitza a Malgrat: «[...] de la muntanya surt com un fum de boira».

- *Quan el Montseny porta capell, [/] no et fiïs d'ell*. Així, dins Gomis (1998: 81), que el localitza a la comarca del Vallès. Manent (1996: 35) el recull sense versificar i afegeix una variant atribuïda a Canet de Mar: *Quan Montseny porta capell, guarda't d'ell*.

- *Quan el Montseny té caperutxa, [/] senyal de pluja*. Localitzat al Vallès per Gomis (1998: 80).

- *Quan lo Montseny té caputxa, [/] lo migjorn punxa*. Localitzat per Gomis (1998: 136) a la Costa de Llevant; i pel *DCVB* (s. v. *caputxa*), a Manresa. Presenta l'article arcaic (i avui dialectal) *lo*, en lloc del normatiu *el*.

3.3.12. Montsià

- *Montsià agarrat, | llevant dalt del cap*. Sanchis (1952: 45, núm. 173) l'atribueix a Vinaròs, localitat del Baix Maestrat veïna a la comarca del Montsià.

- *Quan Montsià fa capell, guarda't d'ell*. El *DCVB* (s. v. *Montsià*) el recull sense localització, però s. v. *capell* l'atribueix a Tortosa i Vinaròs; concretament sota l'accepció 24: «Faixa o caramull de núvols que sol posar-se part damunt una muntanya o altre paratge; cast. *cejo*». A més, crida l'atenció que dins d'aquesta segona entrada escriu *Muntcià*. D'altra banda, Gomis (1998: 80) localitza el refrany (versificat) als pobles de la Ribera d'Ebre, de Xerta cap avall.

- *Si Montsià fa capell, pica espart i fes cordell*. El *DCVB* (s. v. *Montsià*) el registra sense localització.

- *Si Montsià porta capella, no et fies d'ella*. Localitzat per Manent (2002: 22) a l'Aldea (el Baix Ebre).

4. Entre particularisme i romanicitat. A manera de conclusió

Els refranys meteorològics amb topònims van lligats a un territori o a un hàbitat concrets, però aquest “particularisme” es presta fàcilment a motivacions d’abast més ampli. Per exemple, d’entre els de la mostra del punt anterior (3.3), n’hi ha un bon grapat que respon a la següent formulació: “Si/quan tal muntanya o serra [topònim de referència] porta capell (o caperó, caputxa, caperutxa) → predicció de pluja o mal temps [expressada amb rima consonant]”. Es tracta d’una suggerent metàfora que compara aquesta nuvolositat indicadora de pluja o mal temps amb peces de roba o d’abric. Pedrosa (2001) ha arreglat molts refranys romànics d’aquest tipus, com ara *Cando o Pico Sagro pon a touca, auga temos, moita ou pouca* (p. 154), de Galícia; o *Cuando el Teide tiene toca, cabrero, guarda tu ropa* (p. 151), de Tenerife.

També BADARE acull aquesta mena de refranys, que hi reben l’assignació (en castellà) de *montañas con “capa”, “toca” o similares*. I alguns presenten una estructura ben similar en altres espais romànics on hi ha muntanyes d’altura mitjana de tant en tant cobertes de núvols. Els refranys que acullen “muntanyes amb capell” no són exclusius de l’àmbit català. El que citem a continuació és del Ticino, de la “Suïssa italiana” de parla llombarda, i conté un *capèll* amb tractament vocàlic (pèrdua de l’àtona final procedent del sufix llatí -ELLU) coincident amb el català: *Se l Generús al mett sü l capèll par dü dí la vegn gió a sedèll* [‘Si el *Generús* –*Generoso* en italià– es posa el capell[,] per dos dies (la pluja) ve a bots i barrals’] (Giovannoli, 1994: 75). Com es pot veure, fins i tot els refranys més lligats a un espai particular, com aquest del món suís prealpí i aquells altres amb *capell* (3.3) de l’àmbit català, poden respondre a una romanicitat compartida, a una “Romània (parèmica) contínua”.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- ALONSO, Amado. «Partición de las lenguas románicas de Occidente». *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos. 1974 (3a ed.), p. 84-105.
- AMADES, Joan. *Folklore de Catalunya*. Vol. II. *Cançoner. Cançons – refranys – endevinalles*. Barcelona: Editorial Selecta, S.A., 1951.
- AMADES, Joan. *Costumari Català*. Estella: Cercle de Lectors / Salvat, 1989 [16 vol.].
- ARNAL CAVERO, Pedro. *Refranes, Dichos, Mazadas... en el Somontano y montaña oscense*. Zaragoza: Herederos de Pedro Arnal Caveró / Institución «Fernando El Católico» / Prames, S.A., 1997 [1953].
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. «“Romania”, “Romanitas”, “Romanística”». *Estudis Romànics*, XXII (2000), p. 7-22.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. «Génesis de la Romania y genio de la romanística». José Enrique Gargallo Gil / Maria-Reina Bastardas (coord.), *Manual de lingüística romànica*. Barcelona: Ariel, 2007, p. 25-43.
- CANO GONZÁLEZ, Ana M^a. *Notas de Folklor Somedán*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana, 1989.
- CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús; CANTERA MONTENEGRO, Jesús; SEVILLA MUÑOZ, Julia. *Calendario religioso. Sus festividades*. Madrid: Guillermo Blázquez, 2002.
- CASTAÑÓN, Luciano. *Refranero asturiano*. Oviedo: Diputación de Oviedo / Instituto de Estudios Asturianos (C.S.I.C.), 1962.
- COLÓN, Germán. *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos, 1976.

- CORREAS MARTÍNEZ, Miguel; GARGALLO GIL, José Enrique. «*Ya entra el sol por las umbrías*. Altura y proyección del sol en el calendario romance de refranes». *Paremia*, 11 (2002), p. 21-30.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.^a; MOLL, Francesc de B.. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll, 1968-1969 [10 vol.].
- DECat = COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial / La Caixa, 1980-2001 [10 vol.].
- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana, 2007 [2^a ed.].
- DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa-Calpe, 2001 [22a ed.].
- ESTRUCH I SUBIRANA, Maria. *Els noms populars de núvols, boires i vents del Bages*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2003.
- FARNÉS, Sebastià. *Paremiologia catalana comparada*. Edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall, amb la col·laboració de Josep M. Pujol. Barcelona: Columna, 1992-1998 [8 vol.].
- FERRO RUIBAL, Xesús. «*Cando chove e dá o sol...* ¿Un fraseoloxismo internacional poliédrico?». *Cadernos de Fraseoloxía Galega*, 9 (2007), p. 67-94.
- GARCÍA ROMERO, Francisco. «Una golondrina no hace primavera». *Paremia*, 17 (2008), p. 131-142.
- GARGALLO GIL, José Enrique. «*Garda o teu saio para maio*. Consellos de abrigo no calendario romance de refráns». *Cadernos de Fraseoloxía Galega*, 9 (2007), p. 95-112.
- GARGALLO GIL, José Enrique. «*Cel rogent, pluja o vent*. Refranys meteorològics en català i dins la Romània», KÁLMÁN, Faluba; SZIJ, Ildikó (ed.), *Actes del XIV Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat Eötvös Loránd. Budapest, 4-9 de setembre de 2006)*. Vol. II. *Fraseologia*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, p. 47-72.
- GARGALLO GIL, José Enrique, (amb la col·laboració de Maria-Reina Bastardas Rufat, Joan Fontana i Tous i Antonio Torres Torres), coord. *Paremiologia romance. Los refranes meteorológicos*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2010.
- GARGALLO, José Enrique; PRADILLA, Miquel Àngel. *El joc ancestral de la paraula. Llengua, cultura popular i refranyer a Rossell (Baix Maestrat)*. Benicarló: Edicions Alambor, 1997.
- GEC = GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1969-1980 [15 vol. i suplement].
- GIOVANNOLI, Renato. *Il tempo nella saggezza popolare. Antologia di detti e proverbi dialettali del Ticino*. Centro Didattico Cantonale Massagno, 1994 [*Quaderni di documentazione*, 11].
- GOMIS I MESTRE, Cels. *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915* [«Edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions a cura de Cels Gomis i Serdañons»]. Barcelona: Alta Fulla, 1998.
- KUUSI, Matti. «La pioggia con il sole. Storia di un modo di dire nel mondo» [traducció de *Regen bei Sonnenschein. Zur Weltgeschichte einer Redensart*]. *Quaderni di Semantica*, I, 2/92 (1992), p. 279-327; II, 1/93 (1993), p. 79-152; III, 2/93 (1993), p. 249-331; IV, 1/94 (1994), p. 123-179; V 2/94 (1994), p. 273-320.

- MANENT, Albert. *Els noms populars dels núvols i boires: Camp de Tarragona. El Priorat*. Reus: Centre d'Estudis Riudomencs "Arnau de Palomar", 1994.
- MANENT, Albert. *Els noms populars de núvols, boires i vents del Maresme*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1996.
- MANENT, Albert. *Els noms populars de núvols, boires i vents: Ribera d'Ebre i Terra Alta*. Barcelona: Centre d'Estudis Riudomencs "Arnau de Palomar", 1997.
- MANENT, Albert. *Els noms populars de núvols, boires i vents del Baix Ebre i Baix Llobregat*. Vilassar de Mar: Katelani, 2002.
- MARTÍNEZ KLEISER, Luis. *El tiempo y los espacios de tiempo en los refranes*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1945.
- MARTÍNEZ KLEISER, Luis. *Refranero general ideológico español*. Madrid: Real Academia Española, 1989 [1953].
- MIEDER, Wolfgang. «Los refranes meteorológicos». *Paremia*, 5 (1996), p. 59-65 [traducció de l'anglès realitzada per Patrick de Staic].
- MISTRAL, Frederic. *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*. Édition du centenaire sous la direction de V. Tuby. Genève / Paris: Slatkine / Édition de l'Unicorne, 1979 [1878-1886] (2 vol.).
- MOREIRA, Joan. *Del floklöre tortosí*. Tortosa, Imprenta Querol, 1934.
- PACZOLAY, Gyula. *European Proverbs in 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*. Tasmania (Australia), DeProverbio.com, 2002.
- PEDROSA, José Manuel. «El gorro de Montejurra (un estudio de paremiología comparada)». *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, 76 (2001), p. 149-157.
- PEJENAUTE GOÑI, Javier María. *Los Refranes del Tiempo de Navarra*. Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1999.
- POSNER, Rebecca. *Las lenguas romances*. Madrid: Cátedra, 1998 [traducció de Silvia Iglesias a partir de l'original anglès *The Romance languages*, Cambridge University Press, 1996].
- RODRÍGUEZ MARÍN, Francisco. *Los refranes del almanaque. Recogidos, explicados y concordados con los de varios países [sic] románicos*. Sevilla: Imp. de Francisco de P. Díaz, 1896.
- ROHLFS, Gerhard. *Estudios sobre el léxico románico* [«Reelaboración parcial y notas de Manuel Alvar»]. Madrid: Gredos, 1979.
- SANCHIS GUARNER, Manuel. *Calendari de refranys*. Barcelona: Barcino, 1951.
- SANCHIS GUARNER, Manuel. *Els vents segons la cultura popular*. Barcelona: Barcino, 1952.
- SCHWAMENTHAL, Riccardo; STRANIERO, Michele L.. *Dizionario dei proverbi italiani*. Milano: RCS Rizzoli Libri S.p.A., 1991.